

ІСТОРИЯ МОВИ

УДК 811.161.2'23

Т. А. Космеда

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ІДЕЇ ІВАНА ФРАНКА (на матеріалі праці «Із секретів поетичної творчості»)

Дослідження виконано у фокусі антропо- й націєцентризму з актуалізацією проблематики української лінгвоісторіографії, що спроектовано на історію української психолінгвістики. Поставлено мету – стисло схарактеризувати основні постулати психолінгвістичної концепції Івана Франка, презентовані в праці «Із секретів поетичної творчості», та вказати на новаторство ученого. Продемонстровано, що І. Франко зробив перші кроки щодо актуалізації методів психології в дослідження поетичних текстів; розробив початки теорії асоціативного мислення, лінгвоперсонології, психологічних основ інтерпретації поетичного тексту, особливостей омовлення невербаліки, своєрідність моделювання чуттєвих образів-характеристик з урахуванням етнонаціональної специфіки; запропонував визначення важливих термінів психолінгвістики, серед яких асоціативність, асоціативні ланцюжки, перцепція, поетична фантазія, поетичне божевілля, поетичні сновидіння, психологічний смисл, психотип поета, сугестивність, категорії свідомого і підсвідомого, поняття психологічного смислу та ін.

Ключові слова: антропоцентризм, психолінгвістика, українська лінгвоісторіографія, націєцентризм, психолінгвістична концепція Івана Франка.

Kosmeda, T. Ukrainian Historiography: Psycholinguistic Ideas of Ivan Franko (as evidenced by “From the Secrets of Poetic Creativity”). *This study is conducted within the framework of anthropocentrism and nation-centrism, foregrounding issues in Ukrainian linguistic historiography as projected onto the development of Ukrainian psycholinguistics. The aim is to briefly outline the core tenets of Ivan Franko’s psycholinguistic concept as articulated in his work “From the Secrets of Poetic Creativity” and to underscore the innovative nature of his scholarly contributions. The analysis demonstrates that Franko was among the first to introduce psychological methods into the study of poetic texts. He laid the groundwork for the theory of associative thinking, linguopersonology, the psychological foundations of poetic text interpretation, and the verbalisation of non-verbal elements. He also conceptualised the modelling of sensuous characterological images, taking into*

account ethno-national specificity. Furthermore, Franko proposed definitions for a number of key psycholinguistic terms, including associativity, associative chains, perception, poetic imagination, poetic madness, poetic dreaming, psychological meaning, a poet's psychotype, suggestiveness, and the categories of the conscious and the subconscious, as well as the concept of psychological meaning.

Keywords: anthropocentrism, psycholinguistics, Ukrainian linguistic historiography, nation-centrism, Ivan Franko's psycholinguistic concept.

*Бувають такі доленосні години,
коли враз змінюється відчуття часу й
стає очевидною визначеність майбутнього минулим*
(Агеева, 2023: 9)

Вступ

Основними принципами сучасної української лінгвістики поряд з антропоцентризмом є, безперечно, націєцентризм – необхідність глибокого й усебічного знання національної традиції, забезпечення її тяглості. Сьогодні виникла нагальна потреба вивіщення засад української лінгвістичної історіографії – насамперед необхідно ліквідувати прогалини, піднести зумисно забуте, замовчуване, що було спровоковано російською імперською і радянською ідеологією. Зазначене – «ознака української гуманітаристики кінця ХХ – початку ХХІ ст.» (Черемська, 2020) загалом і найбільш актуальні завдання сучасного українського мовознавства зокрема. «Українська лінгвістична історіографія – це важливий напрям сучасного українського мовознавства, мета якого всебічно окреслити історію розвитку вітчизняного мовознавства від його початків до сьогодення, урахувавши формування й поступ наукових шкіл, осередків, а також з'ясувати внесок окремих мовознавців у розвиток української лінгвістики з урахуванням специфіки часу, простору, панівної ідеології, провідних наукових парадигм» (Космеда, 2022: 75).

Особливо «постраждала» в зазначеному ракурсі українська психолінгвістика, оскільки було нав'язано думку, що її в українському мовознавстві немає загалом. На зазначене неодноразово вказували вітчизняні вчені, зокрема В. Папіш наголошує: «Якби психологічний та суб'єктивний чинники мовлення, яким О. Потебня надавав величезне значення, надалі були більш розвинуті його послідовниками, насамперед Л. Булаховським, то **батьківщиною психолінгвістики сьогодні називали б не Америку, а Україну.** Становлення психолінгвістичного

напряму в українському мовознавстві пов'язують з іменами Д. Овсяннико-Куликовського (психологічне трактування мови текстів окремих письменників), І. Франка (психологічні засади студіювання поетичного мовлення, обґрунтування ролі підсвідомості в процесі створення поезії), В. Підмогильного (спроба психоаналітичного опису творчості І. Нечуя-Левицького)...» (Папіш, 2022: 13). Психолінгвістичну теорію І. Франко досліджували лише частково, зокрема Т. Космеда (див.: Космеда, 2000; Космеда, 2006), Г. Сюта (Сюта, 2017), Т. Осіпова (Осіпова, 2019), В. Папіш (Папіш, 2022; Папіш, 2024) та ін.

Об'єкт дослідження – вітчизняна психолінгвістична історіографія, а його *предмет* – психолінгвістична концепція Івана Франка.

Мета наукової розвідки – схарактеризувати основні постулати психолінгвістичної концепції Івана Франка. З метою співвідносяться такі завдання: (1) презентувати зміст знакової статті Івана Франка «Із секретів поетичної творчості», (2) виокремивши новаторські психолінгвістичні ідеї вченого.

Отже, *дослідницький матеріал* – наукова студія І. Франка «Із секретів поетичної творчості» (Франко 1979). Праця «Із секретів поетичної творчості» була вперше опублікована в журналі «Літературно-науковий вісник» (1898), тобто понад 100 років тому, однак до цього часу ідеї вченого належно не поціновані. Здійснюючи посилаання на електронне джерело, у якому міститься зазначена стаття, використовуватимемо аббревіатуру Ф-ІСПТ, текст Франка подаємо курсивом, актуалізуючи авторський жирний шрифт.

Методи дослідження

Виокремлення теоретичних засад психолінгвістики в інтерпретації Івана Франка потребує актуалізації системи і загальнонаукових, і спеціальних лінгвістичних методів, до яких уналежнюємо традиційний *описовий* (для викладу теоретичного матеріалу); *моделювання* (для здійснення реконструкції психолінгвістичної концепції І. Франка); *ретроспекції* (для актуалізації часо-просторового виміру); метод *презентації наукової домінанти наукового тексту* (для з'ясування специфіки наукового мовомислення І. Франка в проекції на виклад ідей психолінгвістики); метод *інтерпретаційно-контекстуального аналізу* (для пояснення поняттєвих формулювань із метою їх системного упорядкування).

Виклад основного матеріалу

Концепція І. Франка торкається трактування низки важливих понять психолінгвістики й особливостей її поступу на базі досягнень психології. Дослідник вибудовує свою концепцію на основі постулатів грецької філософії (Арістотель, Геродот, Гесіод, Гомер, Платон та ін.), відомих філософів, психологів і мовознавців XIX – поч. XX ст. (Макс Дессуар, Вільгельм Вундт, Едуард Гартман, Густав Фехнер, Артур Шопенгауер, Гейман Штейнталь та ін.).

Спробуємо виокремити ключові аспекти новаторської психолінгвістичної концепції І. Франка для її популяризації в українському й зарубіжному науковому просторі.

1. Учений привернув увагу до поняття **сугестивності**, яке потрактовано ним у фокусі поетичної (поетична сугестія), наукової (сугестія вченого) і критичної (сугестія літературного критика) діяльності, що було на той час цілком новаторським. Наведімо про це твердженнями вченого: (а) *«поет розширює зміст нашого внутрішнього “я”, зворушуючи його до більшої або меншої глибини»* (Ф-ІСПТ); (б) *«розумові засоби підлягають тим самим психічним законам зціплення, асоціації образів і ідей, як усякі інші; значить, усяке нове зціплення, яке до нашої розумової скарбниці вносить вклад ученого, мусить розривати масу старих зціплень, які там були вже давніше, значить, мусить зворушити не тільки чисто розумові, логічні зв'язки, але весь духовий організм, значить, і чуття, що є постійним і неминучим резонансом всякого, хоч би й як абстрактно-розумового духового процесу»* (Ф-ІСПТ); (в) *«Літературна критика мусить бути, по нашій думці, поперед усього естетична, значить, входить в обсяг психології і мусить послуговуватися тими методами наукового дослідю, якими послугується сучасна психологія»* (Ф-ІСПТ).

2. Дослідник інтерпретує особливості **асоціативного мислення**, тобто закладає початки асоціативної психолінгвістики, поняття асоціацій, ланцюгової реакції, порівн.: *«крім своїх поглядів (значить, крім засобу свого знання), критик вносить у свій твір також свій темперамент (значить, засіб свого чуття і навіть хвилиних настроїв»* (Ф-ІСПТ); *«Нема сумніву, що спосіб, як в'яжуться одні з одними ідеї, репродуковані в певнім поетичнім творі, надає тому творові головну часть його колориту. От тим-то досвід над асоціацією ідей у поета може нам докинути дуже важний причинок до його*

характеристики» (Ф-ІСПТ). І. Франко виокремлює дві основні психологічні особливості духовної діяльності людини – це (а) потенціал репродукції вражень, накопичених досвідом, що є «*психічними копіями, ідеями*», і (б) прикмета «*того устрою, що одна така репродукована ідея викликає за собою іншу, цілі ряди інших ідей, ті знов, коли на них буде звернена особлива увага, викликають дальші ряди ідей, і так без кінця. Чим ясніше і докладніше репродукуються ідеї в людській душі, тим ясніше мислення; чим більші і різnorodні ряди ідей повстають за даним імпульсом, тим багатше духове життя. Ясність і прецизія репродукованих ідей – се перша основа наукової здібності; багатство і різnorodність їх – головна прикмета поетичної фантазії*» (Ф-ІСПТ). Учений ставить питання: «*Чи можна говорити про якусь спеціальну поетичну асоціацію ідей?*». І заперечно на нього відповідає, уважаючи ідею дослідження особливостей асоціативного мислення цілком новаторською. І це абсолютно однозначно, порівн.: «*А тим часом мені здається, що се питання вельми важне і вдячне, а в його розв'язці лежить ключ до зрозуміння маси індивідуальних прикмет різних поетів, різних шкіл і стилів поетичних, про котрі досі наговорено так багато шумних та неясних фраз*» (Ф-ІСПТ). Учений систематизує «*загальні закони асоціації ідей, які вислідила сучасна психологія*» (Ф-ІСПТ) і розмірковує «*наскільки поети держаться тих законів, чи, може, вибігають поза їх межі. Вундт (Physiolo-gische Psychologie, I, Ausgabel, 788, і діалії) бачить тільки два такі закони, а то 1) закон подібності (в найширшій значенні сього слова) і 2) закон привички*» (Ф-ІСПТ). Наголошуючи на вузькому розумінні асоціативного мислення, викладеного В. Вундтом, він указує на три закони асоціювання ідей, запропоновані Г. Штейнталем, що лягають в основу його психолінгвістичної концепції, порівн.: «*1. Душа повертає легше з непривичного стану до звичайного, ніж противно. 2. Душа йде легше за ходом дійсного руху, ніж супроти сього ходу, тобто легше від початку до кінця, ніж від кінця до початку (напр., від цегли і каміння до будинку легше, ніж від будинку до цеглини). Дійшовши до цілі, душа заспокоюється і лишається в тім спокої; ідея зняряду попихає її репродукувати той рух, якому має служити той зняряд. 3. Самостійний предмет трудніше репродукує несамостійний, цілість трудніше репродукує частину, ніж противно*» (Ф-ІСПТ). Як бачимо, асоціативність інтерпретовано через інтерпретацію поняття *душа, духовна*

творчість, тобто індивідуалізованої лінгвокреативної діяльності. Свої теоретичні твердження письменник ілюструє яскравими прикладами: **«Коли в нашій уяві повстане образ пожару, то мимоволі з сим образом в'яжуться й дальші образи: крик, метушня людей, голос дзвонів, гашення вогню і т. і. Се є звичайна асоціація, і наша думка мимоволі завсігди вертає до неї. Аби уявити собі, що люди серед пожару танцюють, бенкетують та співають, на се треба незвичайного напруження нашої уяви, треба праці або поетичної сугестії»** (Ф-ІСПТ). Для ілюстрації вдалих поетичних асоціацій письменник наводить приклади з текстів Т. Шевченка, зосереджуючись на особливостях моделювання художніх образів, тропів, насамперед уособлення, порівн.: **«До таких силомиць зчеплених асоціацій у Шевченка треба залічити чимало його улюблених зворотів, як ось: “недоля жартує”, “некло сміється”, “ніч стрепенулась”, “лихо сміється”, “закрий, серце, очі”, “лихо танцювало”, “журба в шинку мед-горілку поставцем кружала”, “шляхта кров'ю упилася” і т. д.»** (Ф-ІСПТ). Дослідник розмірковує про проблему декодування поетичних асоціацій, що закладена в художньому тексті його автором, особливу увагу надає контрасту, що, як відомо, належить до фаворитних тропів митця (див. про це: Космеда, 2006), порівн.: **«Се, очевидно, не випадкове явище, поет навмисне завдає труднощі нашій уяві, щоби розбурхати її, викликати в душі те саме занепокоєння, напруження, ту саму невпевність та тривогу, яка змальована в його віршах. Пориваючи нашу уяву від звичайних до незвичайних асоціацій, він досягає один з наймогутніших способів поетичного малювання – контраст»** (Ф-ІСПТ). Ідеться й про кольоративну асоціативність, уведено поняття шкали барв, порівн.: **«Що чинить маляр, кладучи на малюнку близько одну коло другої дві плями різних кольорів, що стоять далеко один від одного в шкалі барв, те саме досягає поет, шарпаючи в відповіднім місці нашу уяву від звичайного асоціативного ряду до незвичайного або просто супротивного»** (Ф-ІСПТ). Наголошено, що **«се діється особливо в тих творах, де темою є мішані чуття, драматичні ситуації, сильні людські афекти та пристрасті. Зовсім інакше в малюнках ідилічних, спокійних, несконплікованих ситуацій, однорідних – усе одно, веселих чи сумних настроїв»** (Ф-ІСПТ).

3. Простежуємо розширення меж психології, актуалізацію методів психології в проєкції на дослідження художнього тексту, оскільки

митець переконаний, що **«естетика є властиво наука про почування, спеціально про відчування артистичної краси, – значить, є частиною психології...»** (Ф-ІСПТ); **«А в такому разі й основана на ній критика мусить бути психологічною і, тільки будучи такою, може користуватися й тими науковими методами досліду, які виробила сучасна психологія, – значить, може зробитися вповні науковою, спосібною до дійсного розвою, а не залежною від капризів та моди»** (Ф-ІСПТ). Науковець актуалізує питання про розвиток **«...новішої психології спеціально на полі естетики, прикладаючи ті методи до нашого поетичного матеріалу»** (Ф-ІСПТ).

4. Розглядає теоретик і **«загальнопсихологічні основи»** свого вчення, що впливають на **«процес поетичної творчості»**, зокрема йдеться **«про роль свідомості в процесі поетичної творчості, закони асоціації ідей і прикмети поетичної фантазії»** (Ф-ІСПТ), а також **«про зв'язок поетичної вдачі з душевними хворобами»** (Ф-ІСПТ), що було на той час цілком новаторським у філології, порівн.: **«При душевних хворобах таких, як манія і острий шал, ми бачимо, як надмір вражень робить неможливим усяке органічне думання. Ся велика ресорпційна сила нижньої свідомості має, зрештою, не тільки сю негативну користь; вона має також величезне позитивне значення, бо робить сю нижню свідомість величезним, невичерпаним магазином думок і почувань, багатим шпихліром, котрого засіки при корисних обставинах можуть відчинитися і видати з себе скарби, про які їх щасливий властитель не раз і сам не знав нічогосінько. Майже кождий чоловік має в собі величезне багатство ідей і почувань, хоча мало хто може і вміє користуватися ними. Бо все, що чоловік у своєму житті думав і читав, що ворушилось у його душі і розбуджувало його чуття, все те не пропадає, а робиться тривким, хоч звичайно скритим набутком його душі»** (Ф-ІСПТ).

5. Уявлено осмислення поняття **«творча індивідуальність»** (лінгвокреативна мовна особистість) і водночас міркування про поетичну творчість **«як божевілля», поетичну фантазію**. Для ілюстрації особливостей вияву поетичної фантазії І. Франко залучає тексти Т. Шевченка, порівн.: **«думка, що поетична творчість є щось відмінне від звичайного людського “я”, вносить до нього щось особливе, проривається не раз і у Шевченка. Він дуже часто обертається до своїх “дум” як до якихсь істот, окремих від нього, обдарованих власною волею»**

(Ф-ІСПТ). Учений порівнює поетичну фантазію із сонними привидами і навіть із галюцинаціями, порівн.: *«Се явище одної категорії; творячи свої постаті, поет в значній мірі чинить те саме, що природа, викликаючи в людській нервовій системі сонні візії та галюцинації. Значить, кождий чоловік у сні або в гарячці є до певної міри поет; студіюючи психологію сонних візій та галюцинацій, ми будемо мати важні причинки до пізнання поетичної фантазії і поетичної творчості»* (Ф-ІСПТ). Дослідник намагається презентувати механізм поетичної творчості через її порівняння зі сном: *«Поперед усього: як повстають сонні привиди? Щоби се вяснити, вийдім від звичайних вражень. Як повстають звичайні враження? Так, що зі зверхнього світу доходять до наших замислів певні механічні чи хімічні імпульси (тверді тіла, плини, запахи, тремтіння етеру або електричні рухи) і уділяються нашим нервам. Нерви проводять їх до певних мозкових центрів і в комірках нашої мозкової субстанції повстає образ того центру, з якого вийшов даний імпульс. Та вроджена сила нашого мозку така, що сей образ не уявляється нашій свідомості там, де він справді є, т. є. в комірках нашого мозку, а неначе в проекції у зверненім світі, там, відки вийшов імпульс або відки нам здається, що він вийшов. Се є джерело і спосіб нашої смислової перцепції (відбирання вражень зверхнього світу) та zarazом джерело наших змислових ілюзій. Перша часть сього процесу, т. є. натиск імпульсів на наш організм і доношення їх до мозку, відбувається без нашого співуділу, зате друга часть – проектування вражень назверх, їх уміщування в зверхньому світі – відбувається не без праці нашого розуму, є здобутком довгого досвіду поколінь і кождого осібника, хоч, звичайно, відбувається зовсім несвідомо»* (Ф-ІСПТ). Творчіть поета І. Франко порівнює із чудом: *«І тут діється чудо. До мозкових центрів доходять, так сказати, телеграфічні звістки про якісь рухи, тони, блискавки і т. і., і ті центри на власну руку, не контрольовані периферичними нервами, але на підставі привички, витвореної тими нервами, уміщують усі ті телеграфовані звістки в зверхнім світі, а що він моментально задля нефункціонування периферичних нервів не існує для нашого організму, то мозкові центри самі з власного запасу творять собі той зверхній світ, т. є. викликають нагромаджені в них образи зверхнього світу, відповідні до тих свіжих вражень, які доходять до них. Так, напр., молекула крові натисне на слуховий нерв*

у голові, – і що ж діється? До слухового центру в мозку доходить від слухового нерва, так сказати, сліпий алярм. Центр перцепує се як гук, і в тій хвилі з-поміж образів, нагромаджених у тім центрі, встає один, чим-небудь схожий з тим звуком, напр., образ звуку пожерного дзвона» (Ф-ІСПТ). По-новаторський І. Франко дає розуміння поняття **смилової перцепції**, актуалізуючи термін **закони асоціації**, ототожнює поетичну діяльність зі сновидіннями, класифікуючи їх на аналітичні й символічні, що проєктується на особливості моделювання поетичного тексту, порівн.: **«Крім тих снів, котрих основою є безпосереднє, внутрішнє чи зверхнє подразнення нервів і котрі я назвав би аналітичними, є ще інша категорія снів. Звісно, що наше духове життя в границях свідомості складається з двох категорій явищ: 1) враження – образи і їх комбінації – думання і 2) афекти – чуття – пристрасті. Отже ж, коли аналітичні сні відповідають більш-менш першій категорії, а властиво її двом нижчим ступеням, то другій категорії відповідають сні, котрі можна б назвати символічними й те, що на яві ми називаємо абстракційними словами, бачимо не раз у сні в якимсь однім конкретнім образі, взятім інколи зо сфери дуже далекої від даного предмета. <...> Ся символіка сонних привидів здавна звертала на себе увагу людей і була головною основою ворожби з снів (онейромантії) і приписування снам віщого, пророцького значення. Цікаво, що та сама здатність до символізування є також одною з головних характерних прикмет поетичної фантазії»** (Ф-ІСПТ); **«Поетична так само, як і сонна фантазія не любить абстрактів і загальників і залюбки транспонує їх на мову конкретних образів. Шекспір називає смерть “старим дзвонарем” або “лисим паламарем...”** (Ф-ІСПТ); **«Таких символічних образів багато майже в кожнім творі нашого Кобзаря; їх багатство, натуральність і пластика – се найліпше свідоцтво його великого поетичного таланту. Читаючи їх, ми бачимо наглядно, що він не підшукував їх, не мучився, komponуючи їх, що вони самі пили йому під перо, бо його поетична фантазія так само, як сонна фантазія кожного чоловіка, була самовладною паннею величезного скарбу вражень і ідей, нагромадженого в долішній свідомості поетовій, що вона так просто і без труду промовляла конкретними образами, як звичайний чоловік – абстрактами та логічними висновками»** (Ф-ІСПТ). І. Франко показує геніальність Т. Шевченка саме через категорії психолінгвістики.

6. Поетична творчість, на думку І. Франка, – це особлива психологічна діяльність, під час якої *«несвідомий елемент може грати важну чи, може, головну роль»* (Ф-ІСПТ), тобто йдеться про категорію підсвідомого. І хоча ця теорія лише зароджувалася, письменник наголошував на нагальній потребі її вивчення. Учений дає визначення поету, порівн.: *«Та є люди, котрі мають здібність видобувати ті глибоко заховані скарби своєї душі і давати їм вираз у зрозумілих для кожного словах. Отсі щасливо обдаровані психологічні Крези і копачі захованих скарбів – се й є наші поети»* (Ф-ІСПТ). Для характеристики особливостей творчої діяльності загалом І. Франко наводить такі слова: *«От і про померлого недавно Альфонса Доде відомо, що він цілими місяцями не міг написати ані одного рядка, в таких часах блукав по Парижу і по околиці, підслухав і записував уривки розмов, шкiцiував види, нотував настрої і враження, а ще більше дивився і думав. Та зате коли найшов на нього творчий настрій, він працював до 18 годин денно, день і ніч не виходив зі свого кабінету, руйнував своє здоров'я, поки новий твір цілком не вилився з його душі»* (Ф-ІСПТ).

7. Психічну діяльність, як уважає дослідник, не можна інтерпретувати як *«безсуперечну формулу»*. Розгорнуто важливу методологічну тезу сучасної психолінгвістики про те, що поетичний текст має множинність прочитань, що лягає на теорію про «смерть автора» Ролана Барта (1967).

8. І. Франка можна вналежнити до учених-експериментаторів, оскільки він схвалював експериментальні методи, що застосовуються в психології, акцентував на розвитку фізіологічної психології й перенесення цих методів у філологічну науку.

9. У розглядуваній праці йдеться і про новаторську теорію існування у свідомості людини Ego й Alter Ego, що виявляється і в її мовомисленні, оскільки під час творчої діяльності актуалізується діалог між ними. Але ця теорія розвинулася згодом, порівн.: *«...кожний чоловік, окрім свого свідомого “я”, мусить мати в своїм нутрі ще якесь друге “я”, котре має свою окрему свідомість і пам'ять, свій окремий суд, своє почуття, свій вибір, свою застанову і своє ділання – одним словом, має всі прикмети, що становлять психічну особу»* (Ф-ІСПТ); *«Отсю подвійну свідомість називає Дессуар дуже влучно “верхньою і нижньою свідомістю” (Ober-und Unterbewusstseins)»*

(Ф-ІСПТ); Верхня свідомість характеризується глибокою верствою *«психічного життя, що звичайно лежить в тіні, та проте не менше важне, а для багатьох людей далеко важніше, ніж уся, хоч і як багата діяльність верхньої верстви. Найбільша часть того, що чоловік зазнав в житті, найбільша часть усіх тих сугестій, які називаємо вихованням і в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячолітньої культурної праці всього людського роду, перейшовши через ясну верству верхньої свідомості, помалу темніє, щезає з поверхні, тоне в глибокій криниці нашої душі і лежить там погребана, як золото в підземних жилах»* (Ф-ІСПТ).

10. І. Франко переконаний, що поет належить до особливого психічного типу митця, однак ще не знає, як назвати цей психотип, порівн.: *«Психолог <...> мусить поетичну вдачу признати окремих, психічним типом. Нам байдуже, чи він разом з Ломброзо назве сей тип хоробливим, чи по давній термінології – геніальним; для науки важне пізнання його основної прикмети: еруптивності його нижньої свідомості, т. є. її здібності час від часу піднімати цілі комплекси давно погребаних вражень і споминів, покомбінованих, не раз також несвідомо, одні з одними на денне світло верхньої свідомості. А літературний критик власне в тій перевазі несвідомого при творчій процесі має певний критерій до оцінки, за якими творами стоїть правдивий поетичний талант, правдиве “вітхнення”, а де є холодне, розумове, свідоме складання, гола техніка, дилетантизм. Відсуваючи набік твори дилетантів, котрі, зрештою, не раз можуть бути і гарні і цінні чи то для психолога, чи для соціолога, чи для політика, критик тільки на творах правдивих, вроджених поетів буде студіювати секрети їх творчості...»* (Ф-ІСПТ). Простежуємо намагання ідентифікувати поняття геніальності, геніальної мовної особистості.

11. Іван Франко розрізняє поняття значення і смисл, надаючи багато роздумів щодо інтерпретації механізму моделювання поетичних смислів як психолінгвістичного поняття. Він наголошує: *«Все, що ми знаємо, є продуктом наших змислів – тобто доходить із зверхнього світу до наших мозкових центрів за посередництвом змислів. Ми знаємо зверхній світ не такий, як він є на ділі, а тільки такий, яким нам показують його наші змисли; поза ними ми не маємо ніякого способу пізнання, і всі поступи наук і самого пізнання полягають на*

тім, що ми вчимося контролювати матеріали, передані нам одним зміслом, матеріалами, які передають інші змісли, а надто в науковій і поетичній літературі маємо зложений безмірний запас таких же зміслових досвідів, їх комбінацій і абстракцій, а також великий запас чуттєвих зворушень найрізніших людей і многих поколінь» (Ф-ІСПТ).

12. Саме геніальний І. Франко намагався запропонувати наукове визначення психолінгвістичного терміна **душа**. Він уважає, що душа – це узагальнене абстрактне поняття, що презентує природу людського організму як здатність до вияву духовності й складається з пам'яті, свідомості, чуття і волі (душевного імперативу), порівн.: *«Але наш організм не є самим тільки рецептивним апаратом: обік зміслів, що приносять нам враження зверхнього світу, у нас є органи власної внутрішньої діяльності, не зовсім залежні від зміслових імпульсів, хоча нерозривно зв'язані з самою природою нашого організму. **Всі об'яви функцій тих внутрішніх органів називаємо збірною назвою “душа”**. Розрізняємо кілька головних об'явів душевного життя; **пам'ять**, тобто можливість перераховування і репродукування давніх вражень або взагалі давніх імпульсів та змін у нашій організмі, далі – **свідомість**, тобто можливість відчувати враження, імпульси і зміни як щось окреме від **нашого внутрішнього “я”**, **чуття**, тобто можливість реагування на зверхні або внутрішні імпульси, фантазію, тобто можливість комбінування і перетворювання образів, достарчуваних пам'яттю, і, вкінці, **волю**, тобто можливість звершення наших фізичних чи духовних сил в якимсь одним напрямі»* (Ф-ІСПТ). Компоненти душі виконують, на думку І. Франка, відповідні функції, що проектується і на поетичну творчість.

13. Заслугою І. Франка є й те, що він докладно схарактеризував вплив невербаліки на поетичне мовомислення – особливості омовлення образів зору, слуху, запаху, дотику, смаку. Він наголошував, що *«не всі змісли однаково важні для розвою нашої душі, і вже елементарна психологія розрізняє вищі і нижчі змісли, тобто такі, що мають свої спеціальні і високорозвинені органи (зір, слух, смак, запах), і такі, що не мають таких органів (дотик зверхній і внутрішній)»* (Ф-ІСПТ). Учений переконаний, що *«з психологічного погляду, крім зору і слуху, найважливіший власне дотик, бо він дозволяє нам пізнавати такі важні прикмети зверхнього світу, як об'єм, консистенцію (твердість, гладкість і т. ін.) і віддалення тіл, тимчасом*

коли зір дає нам поняття простору, світла, барв, а слух – поняття тонів і часу (наступства явищ одних за одними). Смак і запах, хоч безмірно важні для фізіології нашого тіла, для психології мають далеко меншу вагу. Відповідно до цього і наша мова найбагатша на означення вражень зору, менше багата, але все-таки досить багата на означення вражень слуху і дотику, а найбідніша на означення вражень смаку і запаху. Ся мова дає нам тисячі способів на означення далечини, світла в його нюансах, цілої шкали кольорів, цілої шкали тонів, шумів і шелестів, цілої безлічі тіл, але вона досить убога на означення різних смаків, а ще бідніша на означення запахів» (Ф-ІСПТ). Отже, маємо міркування про шкалу виміру значенності чуттєвих характеристик, що також на сьогодні не презентовано у працях лінгвістів, порівн.: «знаходимо і в поезії різних часів і народів зглядно **найменше зображення вражень смакових і запахових, значно більше вражень дотику і слуху, а найбільше вражень зору**» (Ф-ІСПТ); «На означеннях різних запахових вражень має мова дуже мало слів» (Ф-ІСПТ); «...чим примітивніше життя чоловіка, чим примітивніша поезія, тим меншу роль грає запах, тим бідніша мова на його означення, тим менше згадують про нього поети» (Ф-ІСПТ). Цікавими й абсолютно новаторськими є міркування про ментальність народів, що виявляється у сприйнятті світу органами чуття, порівн.: «Орієнтальні народи, старі єгиптяни, євреї, вавілоняни, здавна були далеко більше вразливі на запахи, і вони здавна грають більшу роль в їх поезії, ніж у європейців. У староегипетській повісті про двох братів запах волосся молодой жінки, котрого жмуток ухопив Ніл і заніс до царської пральні, передається одержі фараоновій і розбуджує у фараона непобориме бажання – знайти владительку цього пахучого волосся» (Ф-ІСПТ). Цінними є зауваги про те, що «в нашій поезії не стрічаємо такої гіпертрофії запахового зміслу. В народних піснях запах грає дуже малу роль, а такі звороти, як “коло мене, молодого, мандрівочка пахне”, занадто ще слабкі, щоб викликати у слухачів хоч бліду ремінісценцію конкретного враження. У Шевченка не стрічаємо образів, узятих з цього зміслу, коли не числити переспіву псалмів Давидових; щонайбільше зазначено у нього неприємні запахові враження, як “маслак смердячий”» (Ф-ІСПТ). Письменник простежив, що «**враження смаку далеко частіше попадаються в нашій поезії вже хоч би для того, що абстракції тих вражень у нашій і у многих інших мовах**

служать для вислову приємного і неприємного чуття взагалі. “Солодкий”, “гіркий”, “квасний”, “солоний”, “терпкий” мають різnorodні значення. В народних піснях і поговірках раз у раз знаходимо такі епітети, як “любку мій солодкий”, “гірка година”, “на дворі кваситься”, “солоно продав”, “гірко заробиш, солодко з’їси”. Те саме бачимо і в інших мовах, і досить буде нагадати латинське “*Dulce et decorum pro patria mori*”, *susser lip* (солодке тіло) у старонімецьких міннезінгерів, Міккелічеве “*z ust słodycze wysysać*” (“*Czaty*”) і т. і.» (Ф-ІСПТ). І. Франко ділиться своїми спостереженнями щодо специфіки омовлення дотику, порівн.: **«Змисл дотику, як ми вже згадали, служить нам до пізнання не тільки форми тіл, їх консистенції, поверхні і температури, але також їх віддалення, корегуючи тут ненастанно змисл зору. Відси походить те інтенсивне явище, що первісні міри майже всі взяті з обсягу дотику, мірою майже все було людське тіло, наш народ і досі ще вживає таких примітивних означень, як: дошка груба на два пальці, довга на три п’яді, вода глибока на два хлопа, відси до нього нема і ста кроків. Зрештою, і загальніші міри: локоть, стопа, сажень (доти сягне чоловік) мають явні сліди мірення людським тілом. Не диво, що сей змисл, такий важний для психічного розвою кожної людини, дав нашій мові, а тим самим і поезії багато інтересних і важних термінів та епітетів, котрими послугуємося в найрізніших значеннях, не раз не думаючи про їх первісне призначення. І так говоримо: то тяжка справа, легко мені на душі, се піде гладко, гаряче любити, холодна розпука, квадратний дурень, гладка дівчина, рогата душа, твердий характер, м’яка вдача, слизька спекуляція, гороїжитися і т. ін., і при тім в нашій душі виринають образи різного роду, але не дотикові, хоч певно, ще несвідомо примішуються їй вони, даючи тим іншим образам певний окремий колорит. Нема що мовити, що їй поезія мусить користати з тих образів, нагромаджених уже в самій скарбівні мови, тим більше що вони вже поетичні самі собою»** (Ф-ІСПТ).

Письменник наголошує на вміння поетів поєднувати різні чуттєві асоціації (**«...поет може в кожній хвилі з домени зорового змислу перескочити в домену всякого іншого змислу»**) (Ф-ІСПТ)): (а) дотику й зору одночасно, наприклад: **«Коли говоримо “товариський кружок”, “широкий круг слухачів”, то хоча при тім враження дотику круглої форми й не виринає в нашій душі, а радше являється нам враження зорове: кільканадцять людей, що стоять довкола якогось**

одного, – а все-таки зв'язок між тими сферами вражень ще не порвався» (Ф-ІСПТ), слуху й зору – **«комбінація слухового образу з зоровим надає цілому реченню незвичайний, яскравий колорит. Те саме треба сказати про такі звороти, як “елеєм слово потекло”, “арена звіром заревла”»** (Ф-ІСПТ) чи зору, слуху й дотику: **«...не раз поет якесь велике зорове або слухове враження розбирає на дрібні дотикові враження і при їх допомозі силкується викликати в нашій душі образ, зовсім відмінний від тих складників»** (Ф-ІСПТ) або (б) змальовувати на їх основі контрасту, зокрема протиставляючи слухові і дотикові образи: **«Роль слуху в нашій психічній житті безмірно велика. Світ тонів, гуків, шелестів, тиші – безмежний; він дає звірам і людям першу можливість порозуміватися, передавати собі взаємно враження і бажання. У людей на його основі виробилася мова, перша і дуже багата, хоч, буквально беручи, на повітрі збудована скарбівня людських досвідів, спостережень, поглядів і чуття, людської цивілізації. Змисл слуху, в контрасті до змислу дотику, дає нам пізнати цілі ряди явищ моментальних, невловимих, летючих, цілі ряди змін наглих і сильних, що вражають нашу душу; до поняття твердості, постійності, форм, місця він додає поняття переміни, часу. Не диво, що і в поезії сей змисл грає велику роль, що поетові дуже часто приходить аплікувати до нього, тим більше що поезія загалом первісна була призначена для нього, була співом, рецитацією, оповіданням, грою»** (Ф-ІСПТ).

Висновки

«Із секретів поетичної творчості» уважали насамперед теоретичною працею, у якій І. Франко викладає свої погляди на завдання художньої літератури, де він наголошує, що оцінка твору має ґрунтуватися на таланті автора та літературно-естетичних цінностях, однак не простежували наявність психолінгвістичної концепції письменника, системи психолінгвістичних ідей, що актуальні до сьогодні.

Новаторство Івана Франка полягало в тому, що він:

(1) розмірковував про залучення методів психології в царину філології (дослідження поетичних текстів), пропагував експериментальні методи, тим самим декларуючи вихідні положення психолінгвістики;

(2) розробив початки асоціативного напрямку в психолінгвістиці, розмірковуючи над поняттями *асоціація*, *асоціативність*, *асоціативні ланцюжки*, схарактеризував загальні закони асоціації ідей з актуалізацією понять *душа*, *духовна творчість*, *кольоративна асоціативність*, *декодування поетичних асоціацій*;

(3) презентував зародки теорії лінгвоперсонології, розмірковуючи про особливості *творчої індивідуальності*, *поетичної вдачі (душі)*, *натхнення поета*, *ознак геніальності*, наголосивши на тому, що існує особливий *психотип поета*;

(4) надав дескрипцію механізму породження поетичної творчості (поетичної діяльності), розглядаючи її як вияв *творчого настрою*, *поетичної фантазії*, яку порівнював із (а) *хворобливим станом душі*, «*виявом божевілля*», (б) зі *сновидіннями (сонними привидами)*, класифікуючи сни на аналітичні й символічні, наголошував на здатності поетів моделювати символи, які можуть породжувати (в) навіть поетичні *галюцинації*, (г) творчість поета номінує *чудом*;

(5) учений запропонував визначення важливих термінів психолінгвістики, серед яких *сугестивність*, що по-різному виявляється в поетичному, науковому й критичному типах дискурсу, *перцепція (сміслова перцепція)*, категорії *свідомого і підсвідомого*, поняття *психологічного смислу*;

(6) важливим є твердження поета про множинність прочитань, смислового декодування поетичних текстів, а також про існування у свідомості людини іпостасей Ego й Alter Ego, що вступають у діалог і сприяють творчій діяльності;

(7) І. Франк пропонує свої розмисли в галузі теорії омовлення невербалики в поетичному тексті, що також уналежнюємо до новаторських ідей письменника, зокрема йдеться про вияв етноментальності щодо моделювання чуттєвих образів (зорових, слухових, смакових, дотикових) у поетичному тексті (ідеться про *шкалу виміру значеннєвості чуттєвих характеристик*), виокремлено особливості поєднання різних смислів, що базовані на поєднанні різних чуттєвих асоціацій у комбінаціях, однак зазначене презентовано крізь призму психолінгвістичних засад.

Перспектива дослідження полягає в потребі подальшого висвітлення забутої спадщини українського мовознавства й розширенні меж вітчизняної історіографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва, В. (2023). За лаштунками імперії. *Есеї про українсько-російські культурні відносини*. 2-е вид., випр. Київ; Віхола. 2. **Космеда, Т.** (2000). *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*: моногр. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 3. **Космеда, Т.** (2022). Лінгвоісторіографія української лінгвістики XXI століття: жанрові різновиди репрезентації. *Studia Ukrainica Varsoviensia*, 10, 75–87. 4. **Космеда, Т.** (2006). *Комунікативна компетенція І. Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри*: моногр. Львів: ПАІС. 5. **Сюта, Г. М.** (2017). *Цитатний тезаурус української поетичної мови XX століття*. Київ: Інститут української мови НАНУ. 6. **Осіпова, Т.** (2019). *Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки*: моногр. Харків: Вид-во Іванченка І. С. 7. **Папіш, В. А.** (2022). *Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика*: моногр. Вінниця-Ужгород: Поліграфцентр «Ліра». 8. **Папіш, В.** (2024). Львівський науковий психолінгвістичний осередок. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 18, 221–238. 9. **Франко, І.** (1979). *Із секретів поетичної творчості*. У Франко І. Я. *Зібрання творів у 50-и томах* (Т. 31). (с. 45–119). К.: Наук. думка. Узято з https://chtyvo.org.ua/authors/franko/zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_t31/. 10. **Черемська, О. С.** (2021). Харківська філологічна школа в історії українського мовознавства 20–30-х рр. XX ст. (Автореф. ... докт. філол. наук). Київ: Інститут української мови НАН України.

REFERENCES

1. **Aheieva, V.** (2023). *Za lashtunkamy imperii. Esei pro ukraïnsko-rosiïski kulturni vidnosyny* [Behind the Empire's Curtain: Essays on Ukrainian-Russian Cultural Relations]. 2-e vyd., vypr. Kyiv; Vikhola [in Ukrainian]. 2. **Kosmeda, T.** (2000). *Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky* [Axiological Aspects of Pragmalinguistics: The Formation and Development of the Category of Evaluation]: monohr. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian]. 3. **Kosmeda, T.** (2022). *Linhvoistoriohrafia ukrainskoi linhvistyky XXI stolittia: zhanrovi riznovydy reprezentatsii* [Linguistic Historiography of Ukrainian Linguistics in the 21st Century: Genre Varieties of Representation]. *Studia Ukrainica Varsoviensia*, 10, 75–87 [in Ukrainian]. 4. **Kosmeda, T.** (2006). *Komunikativna kompetentsiia I. Franka: mizhkulturni, interpersonalni, rytorychni vymiry* [Ivan Franko's Communicative Competence: Intercultural, Interpersonal, and Rhetorical Dimensions]: monohr. Lviv: PAIS [in Ukrainian]. 5. **Siuta, H. M.** (2017). *Tsyatnyi tezaurus ukrainskoi poetychnoi movy XX stolittia* [The Quotation Thesaurus of the Ukrainian Poetic Language of the 20th Century]. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NANU [in Ukrainian]. 6. **Osipova, T.** (2019). *Neverbalna komunikatsiia ta svoieridnist yii omovlennia v ukrainskomu dyskursi: fenomen verbalizatsii neverbaliky* [Nonverbal Communication and the Specificity of Its Verbalization in Ukrainian Discourse: The Phenomenon of Verbalizing Nonverbality]: monohr. Kharkiv: Vyd-vo Ivanchenka I. S. [in Ukrainian]. 7. **Papish, V. A.** (2022). *Linhvopsykhoaktsentuat-siia elitarnoi movnoi osobystosti: teoriia, istoriia, dyskursyvna praktyka* [Linguopsychological Accentuation of the Elite Linguistic Personality: Theory, History, and Discursive Practice]: monohr. Vinnytsia-Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira» [in Ukrainian]. 8. **Papish, V.** (2024). *Lvivskiyi naukoviy psykholinhvistychniy oseredok* [The Lviv School of Psycholinguistics]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi – Theory and Practice*

of Teaching Ukrainian as a Foreign Language, 18, 221–238 [in Ukrainian]. 9. **Franko, I.** (1979). *Iz sekretiv poetychnoi tvorhosti. Podaietsia za vydanniam [From the Secrets of Poetic Craft]*. In *Franko, I. Ia. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh [Collected Works in 50 Volumes]*. (T. 31). (pp. 45–119). K. : Nauk. Dumka. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/franko/zibrannia_tvoriv_u_50_tomakh_t31/ [in Ukrainian]. 10. **Cheremskia, O. S.** (2021). *Kharkivska filoholichna shkola v istorii ukrainskoho movoznavstva 20–30-h rr. XX st. [The Kharkiv Philological School in the History of Ukrainian Linguistics of the 1920s–1930s]. Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, Україна.

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda, Tetyana – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature; Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 01 серпня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 01 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Українська історіографія: психолінгвістичні ідеї Івана Франка (на матеріалі праці «Із секретів поетичної творчості»). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2025. Вип. 63. С. 6–23. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.01>

APA: Космеда, Т. А. (2025). Українська історіографія: психолінгвістичні ідеї Івана Франка (на матеріалі праці «Із секретів поетичної творчості»). *Лінгвістичні дослідження*, 63, 6–23. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.01>